

Wpływ produktów i preparatów z soi na problemy zdrowotne kobiet w okresie menopauzy w świetle randomizowanych badań klinicznych

(część 2.)

The effects of soy products and preparations on health issues of menopausal women in the light of randomized clinical studies (part 2)

Wiesław M. Kanadys

Deficyt endogennych estrogenów i towarzyszące mu zmiany morfologiczne, metaboliczne i funkcjonalne mogą być przynajmniej częściowo odpowiedzialne za wzrost częstości występowania chorób sercowo-naczyniowych, szczególnie choroby niedokrwiennej serca (IHD) i incydentów mózgowo-naczyniowych u kobiet po menopauzie. Niższe wskaźniki zachorowalności i umieralności na IHD u kobiet japońskich w porównaniu z kobietami amerykańskimi (~8-krotnie niższe w grupie kobiet w wieku 40–69 lat) pozwalają na postawienie hipotezy o ochronnym działaniu na układ krążenia tradycyjnej diety bogatsojowej. Dane z badań obserwacyjnych, potwierdzone wynikami badań podstawowych, sugerują rolę substytucji sojowej w prewencji pierwotnej i wtórnej IHD. Celem pracy jest krytyczny przegląd badań randomizowanych, zaślepionych, kontrolowanych z użyciem placebo, poświęconych efektom działania diety bogatsojowej lub preparatów pochodzenia sojowego (białko sojowe i/lub izoflawony) na gospodarkę lipidową, reaktywność naczyń i czynniki promiażdżycowe (lipoproteina (a), proces zapalny/białko C-reaktywne, peroksydacja lipidów, homocysteina). Wyniki badań są niejednoznaczne, często sprzeczne; w większości z nich nie wykazano różnic statystycznie istotnych w porównaniu z grupą kontrolną.

Słowa kluczowe: menopauza, soja, izoflawony, randomizowane badania kliniczne

(Przegląd Menopauzalny 2005; 4: 38–46)

Poradnia Ginekologiczno-Położnicza NZOZ Specjalistyka „Czechów” Sp. z o.o. w Lublinie;
kierownik Poradni: lek. Danuta Loch-Kruk

Deficyt endogennych estrogenów i towarzyszące mu zmiany morfologiczne, metaboliczne i funkcjonalne mogą być przynajmniej częściowo odpowiedzialne za wzrost częstości występowania chorób sercowo-naczyniowych, szczególnie choroby niedokrwiennej serca (IHD) i incydentów mózgowo-naczyniowych u kobiet po menopauzie [1, 2].

Najczęstszą przyczyną IHD jest miażdżycza naczyń, a obserwowane po menopauzie zmiany mogą zapoczątkować ten proces [3]. W okresie pomenopauzalnym występuje: (a) wzrost osoczowego stężenia triglicerydów (TG), cholesterolu całkowitego (TC), cholesterolu LDL (lipoproteiny o małej gęstości) i lipoproteiny (a) przy równoczesnym obniżeniu cholesterolu HDL (lipoproteiny o dużej gęstości); (b) zmniejszenie odpowiedzi trzustki na glukozę, wzrost stężenia i półtrwania insuliny, i zmniejszenie wrażliwości tkanek na insulinę; (c) wzrost stężenia fibrynogenu, czynnika VII i inhibitora aktywatora plazminogenu (PAI-I) oraz obniżenie stężenia tkankowego aktywatora plazminogenu (t-PA); (d) zaburzenie funkcji naczyń; (e) wzrost centralnego rozmieszczenia tkanki tłuszczowej; (f) wzrost tętniczego ciśnienia krwi [4–8].

IHD jest aktualnie najczęstszą przyczyną zgonów w krajach rozwiniętych, zarówno u mężczyzn, jak i u kobiet [9]. Zapadalność na IHD jest wyraźniej zależna od wieku u kobiet niż u mężczyzn: kobiety są zwykle o 10 lat starsze, kiedy manifestują się objawy wieńcowe, a zawał serca występuje aż 20 lat później. 1 na 8–9 Amerykanek w wieku 45–64 lat ma kliniczne objawy IHD i wzrasta do 1 na 3 u kobiet starszych powyżej 65. roku życia [10].

Niższe wskaźniki zachorowalności i umieralności na IHD u kobiet japońskich w porównaniu z amerykańskimi (~8-krotnie niższe w grupie kobiet w wieku 40–69 lat) pozwalają na postawienie hipotezy o działaniu ochronnym tradycyjnej diety bogatosojowej na układ sercowo-naczyniowy [11]. Dane z badań obserwacyjnych, potwierdzone wynikami badań podstawowych, sugerują istotną rolę substytucji sojowej w prewencji pierwotnej i wtórnej IHD [12–14].

Wpływ soi na gospodarkę lipidową

W okresie pomenopauzalnym profil lipidowy zmienia się na aterosenny, z czym wiąże się stopniowy wzrost ryzyka IHD. Wzbogacanie diety produktami sojowymi, dodawanie do pokarmów izolowanego białka sojowego lub przyjmowanie wyciągów z soi, zawierających izoflawony (Izof) może wyrównać lub zmniejszyć zaburzenia metaboliczne w zakresie lipidów. Opublikowana w 1995 r. przez Anderson, Johnstone i Cook-Newell metaanaliza [15], obejmująca 38 badań kontrolowanych wykazała, że przyjmowanie 25–50 g białka sojowego powoduje znaczne obniżenie stężenia TC o 9,3%, LDL-C o 12,9% i TG o 10,5% z tendencją do zwiększania HDL-C. Stopień redukcji był zależny od wyjściowego poziomu TC.

Późniejsze badania odnotowały mniejszy wpływ lub żaden na gospodarkę lipidową. Ostatnio opublikowana metaanaliza Zhan i Ho [16] wykazała, że podaż białka sojowego z Izof była związana ze zmiennym obniżeniem TC o 3,8%, LDL-C o 5,2%, TG o 7,3% i zmiennym wzrostem HDL-C o 3,0%. Redukcja TC i LDL-C była większa u mężczyzn niż u kobiet.

Przegląd badań randomizowanych zaślepionych, kontrolowanych za pomocą *placebo* lub komparatora (*randomized controlled trial*; RCT), będących przedmiotem naszej analizy przedstawiono w tab. I [17–42]. W badaniach opartych na diecie wzbogaconej produktami sojowymi (śruta, tofu, miso, tempeh) nie stwierdzono istotnych zmian w profilu lipidowym w porównaniu z grupą kontrolną [17, 29].

Dane z badań analizujących wpływ izolowanego białka sojowego nie są zgodne. Wiele badań wykazało istotny wpływ na redukcję poziomu TC, w porównaniu z grupą kontrolną [20, 25, 30, 32, 34], jednak większość notowała brak wpływu [18, 23–27, 35–40, 42]. Podobne wyniki dotyczą zmiany stężenia LDL-C – istotne obniżenie [18, 20, 24, 25, 30, 32, 34, 36], brak wpływu [23, 26, 27, 35, 37–40, 42]; TG – brak wpływu [18, 20, 23–25, 27, 30, 32, 34, 35, 37–40, 42] z wyjątkiem dwóch badań wykazujących istotne obniżenie [26, 36]; HDL-C – brak wpływu [20, 23–27, 30, 32, 34–40, 42] z wyjątkiem jednego badania wykazującego istotny wzrost [18].

Nie wykazano istotnego wpływu standaryzowanego wyciągu z soi na profil lipidowy, w porównaniu z *placebo* [21, 22, 28, 33, 41].

Uzyskane wyniki nie są zależne od stosowanej dawki białka sojowego lub Izof, czasu trwania obserwacji. Należy podkreślić, że w większości badań obserwuje się korzystny wpływ produktów i preparatów z soi na gospodarkę lipidową, kiedy analizuje się jej zmiany w porównaniu z wartościami wyjściowymi. Należy jednak wziąć także pod uwagę wpływ na poziom lipidów białka kazeinowego, często stosowanego w badaniach jako *x*. Nadal nie jest jasne, czy ewentualny wpływ białka sojowego na gospodarkę lipidową jest spowodowany składem aminokwasowym, niebiałkowym składnikiem, jakim są Izof, czy też kombinacją tych czynników.

Wpływ soi na reaktywność naczyń

Prawidłowa czynność naczyń ma kluczowe znaczenie w zapobieganiu zmianom niedokrwinnym w narządach końcowych, zaopatrywanych przez poszczególne tętnice [43]. Napięcie naczynioruchowe podlega obniżeniu wraz z wiekiem u mężczyzn i kobiet, a w szczególności obniża się istotnie u kobiet po menopauzie [44, 45].

Funkcja tętnic oceniana jest w dwóch aspektach: rozszerzenie naczyń zależne od śródbłonna i układowa podatność tętnic.

Ocena efektu naczyniorozkurczowego zależnego od śródbłonna opiera się na:

- (a) badaniu reakcji śródbłonna na perfuzję acetylocholino,
- (b) metodzie *Flow-Mediated Dilatation* (FMD) – zmiana średnicy tętnicy ramiennej przed i po niedokrwieniu (redukcja przepływu za pomocą mankieta pneumatycznego).

Podatność naczyniowa (sprężystość naczyniowa) (ang. *systemic arterial compliance*, SOC) określana jest jako zdolność tętnic do zmiany swojej objętości (rozszerzenie lub zwężenie naczynia), związanej ze skurczem i rozkurczem serca. Zależna jest od składowych ściany naczyniowej, takich jak elastyna, proteoglikany, komórki mięśni gładkich. Ocena SOC opiera się na pomiarze:

- (a) prędkości fali tętna (ang. *pulse wave velocity*, PWV),
- (b) rozszerzenia naczynia niezależnego od śródbłonna, indukowanego nitrogliceryną (ang. *nitroglycerin-induced dilatation*, NID).

Wyniki badań randomizowanych, dotyczących wpływu preparatów z soi na czynność naczyń u kobiet w menopauzie są niejednoznaczne.

Cuevas i wsp. [38] porównując efekt działania izolowanego białka sojowego (80 mg Izof/d) i *placebo* (kazeina) na funkcję śródbłonna stwierdzili istotny wzrost FMD w grupie interwencyjnej w porównaniu z wartościami wyjściowymi ($9,4 \pm 1,8\%$ vs $5,3 \pm 1,2\%$; $p < 0,05$) i w porównaniu z *placebo* ($9,4 \pm 1,8\%$ vs $4,9 \pm 1,5\%$; $p < 0,033$). W fazie *placebo* nie zanotowali zmian FMD. NID pozostawało nie zmienione w czasie badania.

Potwierdza to również badanie Squadrito i wsp. [33], którzy stosując standaryzowany wyciąg z soi (54 mg genisteiny/d) i *placebo* wykazali znamienne wzrost FMD w porównaniu z wartościami wyjściowymi ($3,9 \pm 0,8$ mm vs $4,4 \pm 0,7$ mm; $p < 0,01$) i w porównaniu z *placebo* ($4,4 \pm 0,7$ mm vs $4,1 \pm 1,1$ mm; $p < 0,05$). Podawanie genisteiny lub *placebo* nie wykazało żadnego wpływu na NID.

Steinberg i wsp. [37] oceniali czynność naczyniową w trzech grupach interwencyjnych: izolowane białko z soi (107 mg Izof/d), izolowane białko z soi (<2 mg Izof/d) i kazeina (kontrola). Autorzy nie zanotowali istotnych różnic w FMD między grupami; w porównaniu z wartościami wyjściowymi zmiany mieściły się w 5%. NID wzrastało istotnie o 16–18% ($p < 0,05$) w porównaniu z wartościami wyjściowymi, przy braku różnic między grupami ($p = 0,31$). Szczytowa prędkość przepływu (PFV) była istotnie niższa (37%; $p = 0,03$) w grupie soi z Izof niż w grupie kontrolnej.

Nestel i wsp. [46] po podaniu standaryzowanego wyciągu z soi (80 mg Izof/d) lub *placebo* odnotowali $25,7 \pm 31,8\%$ ($p = 0,0112$) poprawę SAC w grupie leczniczej, w porównaniu z *placebo*.

Teede i wsp. [26] stosując losowo izolowane białko sojowe (118 mg Izof/d) lub *placebo* (kazeina) nie wykazali istotnych zmian FMD u kobiet, przy równocześnie

obserwowanej znamiennej redukcji u mężczyzn ($p < 0,05$). Odnotowali statystycznie istotną poprawę PWV w grupie aktywnej ($-0,7 \pm 0,2$ m/s; $p = 0,02$).

Natomiast Hale i wsp. [47] w krótkoterminowym badaniu (2 tyg.) porównywali efekt działania standaryzowanego wyciągu z soi (80 mg Izof/d) i *placebo* i nie odnotowali żadnych różnic między grupami w związku ze zmianami FMD lub NID.

Również Blum i wsp. [35] podając losowo izolowane białko sojowe (85 mg Izof/d) lub *placebo* (kazeina) nie stwierdzili istotnej zmiany FMD ($3,94 \pm 0,79$ mm vs $4,13 \pm 0,74$ mm; $p = 0,37$), podobnie jak Simons i wsp. [21], którzy też nie wykazali różnic między grupą badawczą (standaryzowany wyciąg z soi zawierający 80 mg Izof/d) a *placebo* w FMD ($4,1 \pm 0,7\%$ vs $3,3 \pm 0,7\%$; $p > 0,4$) i ($13,7 \pm 1,2\%$ vs $15,9 \pm 1,3\%$; $p > 0,1$).

Squadrito i wsp. [33] oceniając wpływ genisteiny w dawce 54 mg/d na biochemiczne markery funkcji śródbłonna wykazali znamienne wzrost stężenia tlenu azotu (NO) w porównaniu z wartościami wyjściowymi (22 $\mu\text{mol/l}$ vs 41 $\mu\text{mol/l}$; $p < 0,001$) i w porównaniu z *placebo* (22 $\mu\text{mol/l}$; $p < 0,01$) oraz istotne obniżenie poziomu endoteliny-1 (ET-1) w porównaniu z wartościami wyjściowymi (14 pg/ml vs 7 ± 1 pg/ml; $p < 0,001$) i w porównaniu z *placebo* (-5 pg/ml; $p < 0,01$). Jakkolwiek Steinberg i wsp. [37] stosując białko sojowe z 107 mg Izof/d, białko sojowe bez Izof i kazeinę nie zaobserwowali istotnych różnic w stężeniu NO ($\mu\text{mol/l}$) między grupami (33,7, 31,5, 31,2, odpowiednio) i w porównaniu z wartościami wyjściowymi. Podobnie stężenie ET-1 (pg/ml) nie różniło się między grupami (1,9, 2,1, 2,2, odpowiednio) i w grupach. Również Nikander i wsp. [48] podając Izof (58 mg/d) nie stwierdzili, w porównaniu z wartościami wyjściowymi, różnic w stężeniu NO w grupie badanej ($2,7$ $\mu\text{mol/l}$; $p = 0,496$) i *placebo* ($3,1$ $\mu\text{mol/l}$; $p = 0,890$); brak różnic między grupami ($p = 0,542$).

Nie ma również jasności co do wpływu soi na kształtowanie się ciśnienia tętniczego krwi u kobiet w menopauzie. Zdaniem Teede i wsp. [26] podawanie izolowanego białka sojowego (118 mg Izof/d) znamienne redukuje ciśnienie skurczowe (~ 9 mmHg, $p < 0,05$) i rozkurczowe (~ 6 mmHg, $p < 0,05$). Po wzięciu poprawki na *placebo* obniżenie to wyniosło odpowiednio ~ 6 mm Hg i ~ 4 mm Hg.

Według Kreijkamp-Kaspers i wsp. [49] stosowanie izolowanego białka z soi (99 mg Izof/d) lub *placebo* powoduje obniżenie się ciśnienia skurczowego o 4,3 mmHg ($p = 0,04$) i ciśnienia rozkurczowego o 2,0 mmHg ($p = 0,15$) w grupie interwencyjnej.

Washburn i wsp. [20] podając *placebo* (węglowodany), izolowane białko sojowe (34 mg Izof/d) w jednej lub w dwóch równych dawkach nie stwierdzili istotnych różnic w wartości ciśnienia skurczowego między poszczególnymi grupami, jednak zanotowali istotnie niższe ciśnienie rozkurczowe w grupie z dawką podwójną w porównaniu z *placebo* ($-4,9$ mmHg; $p < 0,01$).

Z drugiej strony, większość badaczy wskazuje na brak istotnego wpływu soi na ciśnienie skurczowe i rozkurczowe u zdrowych kobiet po menopauzie, bez względu na stosowany preparat sojowy i zawartą w nim dawkę Izof: Chiechi i wsp. [29] – dieta bogatosojowa (20–30 mg Izof/d), Goodman-Gruen i Kritz-Silverstein [50] – dieta bogatosojowa (<1 mg lub ≥ 1 mg genisteiny/d), Han i wsp. [30] – izolowane białko sojowe (100 mg Izof/d), Jenkins i wsp. [32] – izolowane białko sojowe (73 mg Izof/d), Cuevas i wsp. [38] – izolowane białko sojowe (80 mg Izof/d), Simons i wsp. [21] – standaryzowany wyciąg z soi (80 mg Izof/d), Squadrito i wsp. [33] – standaryzowany wyciąg z soi (54 mg genisteiny/d), Nestel i wsp. [46] – standaryzowany wyciąg z soi (40 mg lub 80 mg Izof/d), Hale i wsp. [47] – standaryzowany wyciąg sojowy (80 mg Izof/d).

Soja a czynniki promiażdżycowe

W ostatnim okresie wykazano, że na częstość IHD, oprócz szeroko przyjętych czynników ryzyka, takich jak np. zmiany w profilu lipidowym, a szczególnie podwyższone stężenie LDL-C we krwi, nadciśnienie, wpływają inne czynniki, wśród nich lipoproteina (a), czynniki prozapalne, peroksydacja lipidów, homocysteina [51].

Dysponujemy jedynie nielicznymi doniesieniami dotyczącymi zależności pomiędzy stosowaniem preparatów sojowych a reakcją ww. czynników.

Lipoproteina (a)

Teede i wsp. [26] odnotowali znamienny wzrost lipoproteiny (a) [Lp(a)] w grupie aktywnej (izolowane białko sojowe z 118 mg Izof/d) w porównaniu z wartościami wyjściowymi (42 mg/l; $p=0,006$) i w porównaniu z *placebo* (kazeina) (42 mg/l vs 4 mg/l; $p<0,05$). Również Puskas i wsp. [52] stosując izolowane białko z soi (96,2 mg Izof/d) stwierdzili istotny wzrost Lp(a) w odniesieniu do wartości wyjściowych (57,2 g/l; $p<0,05$), przy braku statystycznej istotności w porównaniu z *placebo* (57,2 g/l vs 13,6 g/l; $p=0,212$). Kreijkamp-Kaspers i wsp. [42] wykazali wzrost Lp(a), jednak różnica była statystycznie nieistotna (30 mg/l; $p=0,14$) w grupie z izolowanym białkiem z soi (99 mg Izof/d); w grupie *placebo* (kazeina) poziom Lp(a) pozostawał stały.

Jednak większość opublikowanych badań wykazywało statystycznie nieistotną, nieznaczną zmianę poziomu Lp (a) pod wpływem preparatów z soi w stosunku do wartości wyjściowych, jak i w porównaniu z grupą kontrolną (*placebo* lub komparator) [21, 24, 27, 32, 53, 54].

Czynniki prozapalne

Wiadomo, że nie tylko zaburzenia lipidowe determinują rozwój miażdżycy. Przewlekły, nieswoisty proces

zapalny, toczący się w ścianie naczyniowej inicjuje powstawanie i progresję zmian miażdżycowych [55]. Wyznacznikiem takiego procesu jest stężenie białka C-reaktywnego (ang. *C-reactive protein*, CRP) [56].

Ocena wpływu soi na proces zapalny/stężenie CRP w badaniu Teede i wsp. [57] wykazała znamienny wzrost stężenia CRP w stosunku do wartości wyjściowych w grupie przyjmujących izolowane białko sojowe z 118 mg Izof/d (0,42 U/ml; $p<0,05$) i w grupie *placebo* (0,48 U/ml; $p<0,05$). Nie stwierdzono istotnych różnic między grupami ($p=0,5$).

Jenkins i wsp. [58] nie zanotowali istotnych zmian stężenia CRP w odniesieniu do wartości wyjściowych w poszczególnych fazach badawczych (kontrola – 0,7 mg/l; dieta sojowa z podażą 10 mg Izof/d – 0,7 mg/l; dieta sojowa z podażą 73 mg Izof/d – 1,7 mg/l), jak i między fazami. Równocześnie autorzy badali wpływ soi na stężenie amyloidu A (ang. *serum amyloid A*, SAA) i czynnika martwicy nowotworów (ang. *tumor necrosis factor- α* , TNF- α) nie wykazując istotnych zmian w ich stężeniu. Wartość interleukiny-6 (ang. *interleukin-6*, IL-6) była znamienne wyższa w fazie diety sojowej z wysoką podażą Izof w porównaniu z fazą kontrolną (0,72 pg/ml vs 0,34 pg/ml; $p=0,013$) i fazą diety sojowej z niską podażą Izof (0,72 pg/ml vs 0,38 pg/ml; $p=0,048$) [58].

W badaniu Nikandera i wsp. [48] bezwzględna zmiana stężenia CRP pod wpływem standaryzowanego wyciągu z soi (114 mg Izof/d) była nieznaczną (-0,07 mg/l; $p=0,779$), podobnie w grupie kontrolnej (-0,005 mg/l; $p=0,322$); nieistotna różnica pomiędzy grupami ($p=0,48$). Autorzy badając również poziom selektyny E (ang. *E-selectin*) stwierdzili obniżenie się jej stężenia o 2,9 ng/ml w stosunku do wyjściowego równego 45,4 ng/ml ($p=0,031$) w grupie aktywnej i o 1,3 ng/ml w stosunku do wyjściowego ($p=0,023$) w grupie *placebo*; brak różnic między grupami ($p=0,894$).

Steinberg i wsp. [37] stosując białko sojowe wzbogacone 107 mg Izof/d, białko sojowe bez Izof i kazeinę (kontrola) nie odnotowali istotnych różnic w stężeniu cząsteczek adhezyjnych: E-selectin, VCAM-1 (ang. *vascular cell adhesion molecule*) i ICAM-1 (ang. *intercellular cell adhesion molecule*).

Peroksydacja lipoprotein krwi

Aterogenne działanie zmodyfikowanych oksydacyjnie LDL polega na pobudzaniu komórek śródbłonna do zwiększonej syntezy i wydzielania cytokin (interleukina-1) i czynników stymulujących kolonie granulocytarne i makrofagowe (GM-CSF, G-CSF, M-CSF) oraz wywieraniu działania chemotaktycznego w stosunku do krążących monocytów [59].

Jenkins i wsp. [32] badali właściwości antyoksydacyjne soi wobec peroksydacji LDL wywołanej jonami miedzi i mierzonej przy pomocy skoniugowanych die-

nów i stwierdzili wysoce znamienne spadki intensywności nadtlęniania LDL w fazie diety sojowej z 73 mg Izof/d ($p<0,01$) i w fazie diety sojowej z 10 mg Izof/d ($p<0,01$), w porównaniu z wartościami wyjściowymi.

Odmienne są jednak wyniki badania Steinberga i wsp. [37], którzy również oceniali peroksydację LDL przy pomocy skoniugowanych dienów. Autorzy odnotowali brak znamienych różnic między grupami przyjmujących białko sojowe wzbogacone 107 mg Izof/d, białko sojowe bez Izof i kazeinę w wartościach bezwzględnych markera, jak i w wymaganym czasie (tzw. *lag time*), w którym zużywają się antyoksydanty zawarte w LDL (danych nie wykazano).

Również Hodgson i wsp. [60] nie potwierdzili antyoksydacyjnego działania białka sojowego z Izof (55 mg/d), ocenianego przy pomocy F2-izoprostanu, biomarkera *in vivo* peroksydacji LDL.

Swain i wsp. [61] badali całkowity stan antyoksydacyjny osocza, opierając się na metodzie oceniającej zdolność antyoksydantów do hamowania oksydacji ABTS (ang. *2,2'-azino-di-(3-ethylbenzthiazoline sulfonate)* do ABTS⁺ przez metmioglobinę (peroksydaza). Wykazali oni, że przyjmowanie białka sojowego z wysoką zawartością Izof, jak i bez soi, i kazeiny nie wpływa na poziom antyoksydantów całkowitych w osoczu.

Homocysteina

Podwyższony poziom homocysteiny w wyniku genetycznie uwarunkowanego defektu enzymów szlaku

przemian homocysteiny, niedoboru witaminy B₆, B₁₂ i kwasu foliowego oraz procesów starzenia się wywiera efekt promiażdżycowy poprzez uszkodzenie śródbłonka, proliferację mięśniówki gładkiej naczyń, aktywację układu krzepnięcia i nasilenie peroksydacji LDL [62].

Puska i wsp. [52] zanotowali obniżenie stężenia całkowitej homocysteiny (ang. *total homocysteine*, tHcy) o 0,32 $\mu\text{mol/l}$ w grupie aktywnej (izolowane białko soi z 96,2 mg Izof/d) i wzrost o 1,42 $\mu\text{mol/l}$ w grupie *placebo* w odniesieniu do wartości wyjściowych. Różnica pomiędzy badanymi grupami była statystycznie znamienna ($p<0,001$). Również Tonstad i wsp. [54] wykazali istotną różnicę pomiędzy zmianą (różnica wartości końcowych a wyjściowych) stężenia tHcy w grupach stosujących izolowane białko sojowe z 111–185 mg Izof/d a kazeinę (-0,8 $\mu\text{mol/l}$; $p=0,005$). Jakkolwiek obniżenie tHcy w grupach z białkiem sojowym było nieistotne.

Hermansen i wsp. [53] stwierdzili istotnie niższy poziom tHcy w grupie z izolowanym białkiem sojowym (>165 mg Izof/d) w porównaniu z grupą kontrolną (11,6 $\mu\text{mol/l}$ vs 12,7 $\mu\text{mol/l}$; $p=0,004$). Jednak zanotowali wzrost stężenia tHcy w obu grupach w odniesieniu do wartości wyjściowych.

Jenkins i wsp. [32] obserwowali istotną redukcję stężenia tHcy (-0,8 $\mu\text{mol/l}$; $p<0,05$) w czasie fazy z białkiem sojowym o niskiej zawartości Izof (10 mg/d) i nieistotną redukcję tHcy (-0,6 $\mu\text{mol/l}$) w fazie z wysoką zawartością Izof (73 mg/d). Obniżenie w fazach interwencyjnych było istotnie niższe w porównaniu z fazą kontrolną ($p=0,04$), w której stwierdzili wzrost tHcy o 0,4 $\mu\text{mol/l}$.

Tab. I. Wpływ soi na profil lipidowy – przegląd randomizowanych badań klinicznych, układ badań chronologiczny

Badanie: Terapia (dawka izoflawonów/d)	Badana populacja	Okres badania	Wyniki*
Murkies i wsp. (1995) [17] dieta wzbogacona soja – 45 g (brak danych) vs <i>placebo</i>	58 kobiet 30–70 lat	12. tyg.	TC: ↓ 4,4 w grupie diety bogatosojowej, ↓ w <i>placebo</i> , HDL-C: ↓ 2,9, ↓ 2,4, odpowiednio. TG: ↓ 1,9, ↑ 3,7, odpowiednio
Baum i wsp. (1998) [18] izolowane białko – 40 g (90 mg) vs izolowane białko – 40 g (56 mg) vs <i>placebo</i> (dieta niskotłuszczowa wg NCEP)	66 kobiet† 49–83 lata	24 tyg.	TC: ↓ 5,2 w grupie IBS ₉₀ , ↓ 5,9 w IBS ₅₆ , ↓ 2,9 w <i>placebo</i> , HDL-C: ↑ 2,9, ↑ 6,0, ↓ 4,3, odpowiednio: statystycznie istotna różnica między IBS ₉₀ ($p=0,03$) i IBS ₅₆ ($p=0,01$) a <i>placebo</i> . LDL-C: ↓ 7,5, ↓ 8,8, ↓ 2,1, odpowiednio: statystycznie istotna różnica między IBS ₉₀ ($p=0,04$) i IBS ₅₆ ($p=0,03$) a <i>placebo</i> . TG: 0,0, ↓ 8,5, ↑ 0,6 odpowiednio
Hodgson i wsp. (1988) [19] standaryzowany wyciąg (55 mg) vs <i>placebo</i>	13 kobiet i 46 mężczyzn 36–69 lat	8 tyg.	TC: ↓ 1,1 w grupie SW, 0,0 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 1,9, ↓ 0,8, odpowiednio. LDL-C: ↓ 0,3, ↑ 3,0, odpowiednio. TG: ↓ 1,1, ↓ 6,3, odpowiednio
Washburn i wsp. (1999) [20] ‡ izolowane białko – 20 g (34 mg) – jedna dawka vs izolowane białko – 20 g (34 mg) – dwie dawki vs <i>placebo</i>	51 kobiet 45–55 lat	6 tyg.	TC: ↓ 5,9 w grupie IBS _{II dawki} , ↓ 4,5 w IBS _{I dawka} , ↑ 0,1 w <i>placebo</i> ; statystycznie istotna różnica między grupami interwencyjnymi a <i>placebo</i> ($p<0,005$). HDL-C: ↓ 4,9, ↓ 2,0, ↓ 2,9, odpowiednio. LDL-C: ↓ 8,0, ↓ 5,9, ↓ 1,2, odpowiednio; statystycznie istotna różnica między grupami interwencyjnymi a <i>placebo</i> ($p<0,005$). TG: ↑ 7,5, ↓ 2,0, ↑ 9,2, odpowiednio

cd. tab. I.

Simons i wsp. (2000) [21] ‡ standaryzowany wyciąg (80 mg) <i>vs placebo</i>	20 kobiet 50–70 lat	8 tyg.	TC: ↓ 7,0 w grupie SW, ↓ 5,8 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 6,5, ↓ 5,6, odpowiednio. LDL-C: ↓ 8,4, ↓ 6,3, odpowiednio. TG: 0,0, ↓ 4,5, odpowiednio
Upmalis i wsp. (2000) [22] standaryzowany wyciąg (50 mg) <i>vs placebo</i>	177 kobiet 54,8 lat	12 tyg.	TC, HDL-C, LDL-C, TG: brak istotnych zmian w grupie SW i <i>placebo</i> w porównaniu z wartościami wyjściowymi (brak danych)
Vigna i wsp. (2000) [23] izolowane białko – 60 g (76 mg) <i>vs placebo</i>	104 kobiety 53,3 lat	12 tyg.	TC: ↓ 0,42 mmol/l (p<0,05) w grupie IBS, ↓ 0,40 mmol/l (p<0,05) w <i>placebo</i> . LDL-C: ↓ 0,35 mmol/l (p<0,05), ↓ 0,31 mmol/l (p<0,05), odpowiednio HDL-C, TG: brak istotnych zmian w grupach (brak danych)
Wangen i wsp. (2000) [24] ‡ izolowane białko – 85 g (132 mg) <i>vs</i> izolowane białko – 85 g (65 mg) <i>vs</i> izolowane białko – 85 g (7,1 mg) (kontrola)	18 kobiet † 45–70 lat	12 tyg.	TC: ↓ 11,2 w grupie IBS ₁₃₂ , ↓ 10,1 w IBS ₆₅ , ↓ 8,3 w kontrolnej. HDL-C: ↑ 0,7, ↑ 2,2, ↓ 0,7, odpowiednio. LDL-C: ↓ 14,7, ↓ 13,6, ↓ 8,8, odpowiednio; istotna statystycznie różnica między grupami IBS ₁₃₂ i IBS ₆₅ a kontrolną (p=0,01). TG: ↑ 16,4, ↑ 16,4, ↑ 20,5, odpowiednio
Gardner i wsp. (2001) [25] izolowane białko – 45 g (80 mg) <i>vs</i> izolowane białko – 45 g (<3 mg) <i>vs placebo</i>	94 kobiety † 59,6 lat	12 tyg.	TC: ↓ 3,4 w grupie IBS ₈₀ , 0,0 w IBS _{<3} , ↓ 3,3 w <i>placebo</i> ; istotna statystycznie różnica między grupami IBS ₈₀ a IBS _{<3} (p=0,03). HDL-C: ↑ 7,1, ↑ 6,7 i 0,0, odpowiednio. LDL-C: ↓ 10,3, ↓ 2,6, ↓ 7,5, odpowiednio; statystycznie istotna różnica między grupami IBS ₈₀ a IBS _{<3} (p=0,005). TG: 0,0, 0,0, ↑ 7,7, odpowiednio
Teede i wsp. (2001) [26] izolowane białko – 40 g (118 mg) <i>vs placebo</i>	83 kobiety 96 mężczyzn 50–75 lat	3 mies.	TC: ↓ 9,3 w grupie IBS, ↓ 6,8 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 2,8, ↓ 7,3, odpowiednio. LDL-C: ↓ 10,8, ↓ 7,4, odpowiednio. TG: ↓ 15,8, ↓ 0,8, odpowiednio, istotna statystycznie różnica między grupami (p<0,05)
Dent i wsp. (2002) [27] izolowane białko – 40 g (80,4 mg) <i>vs</i> izolowane białko – 40 g (4,4 mg) <i>vs placebo</i>	69 kobiet 42–61 lat	24 tyg.	nieistotne różnice między grupami w poziomie TC (p=0,96), TG (p=0,90), HDL-C (p=0,99), LDL-C (p=0,76) (brak danych)
Dewell i wsp. (2002) [28] standaryzowany wyciąg (150 mg) <i>vs placebo</i>	36 kobiet † 64–83 lata	6 mies.	TC: ↓ 4,4 w grupie SW, ↑ 1,6 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 16,7, ↓ 16,7, odpowiednio. LDL-C: ↓ 1,8, ↑ 3,9, odpowiednio. TG: ↑ 50,0, 0,0, odpowiednio. § TC: ↓ 5,9, ↓ 4,8, odpowiednio. TG: ↑ 12,5, ↑ 7,7, odpowiednio.**
Chiechi i wsp. (2002) [29] †† dieta wzbogacona soją (20–30 mg) <i>vs</i> hormonalna terapia zastępcza ‡‡ <i>vs placebo</i>	187 kobiet 39–60 lat	6 mies.	TC: ↓ 3,7 w grupie diety bogatosojowej, ↓ 6,9 (p<0,05) w HTZ, ↓ 1,2 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 3,5, ↓ 10,6 (p<0,05), ↓ 6,6, odpowiednio. LDL-C: ↓ 3,8, ↓ 7,7 (p<0,05), ↑ 0,2, odpowiednio. TG: ↓ 2,8, ↓ 5,6, ↑ 3,6, odpowiednio
Hann i wsp. (2002) [30] izolowane białko – 151 g (100 mg) <i>vs placebo</i>	80 kobiet 45–55 lat	4 mies.	TC: ↓ 11,8 (p<0,01) w grupie IBS, ↑ 0,1 w <i>placebo</i> ; istotna różnica między grupami (p<0,001). HDL-C: ↑ 10,2 (p<0,005), ↑ 9,8 (p<0,005), odpowiednio. LDL-C: ↓ 10,0 (p<0,001), ↑ 4,1, odpowiednio; istotna różnica między grupami (p<0,001). TG: ↑ 3,2 (p<0,05), ↑ 5,9 (p<0,05), odpowiednio
Uesugi i wsp. (2002) [31] standaryzowany wyciąg (61,8 mg) <i>vs placebo</i>	25 kobiet 40–62 lata	4 tyg.	TC: ↓ 4,8 (p<0,05) w grupie SW, ↑ 1,4 w <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 1,7, ↑ 4,9, odpowiednio. LDL-C: ↓ 6,59 (p<0,05), ↑ 1,0, odpowiednio. TG: ↑ 11,9, ↓ 7,3, odpowiednio
Jenkins i wsp. (2002) [32] ‡ izolowane białko – 50 g (73 mg) <i>vs</i> izolowane białko – 50 g (10 mg) <i>vs placebo</i> (dieta niskotłuszczowa wg NCEP)	37 kobiet † i 37 mężczyzn † 62 lata	4 tyg.	TC: ↓ 6,5 w fazie IBS ₇₃ , ↓ 6,9 w IBS ₁₀ , ↓ 3,0 w <i>placebo</i> ; statystycznie istotna różnica między fazą IBS ₇₃ (p=0,045) i IBS ₁₀ (p=0,016) a fazą <i>placebo</i> . HDL-C: ↓ 5,3, ↓ 3,8, ↓ 7,5, odpowiednio. LDL-C: ↓ 9,0, ↓ 3,2, ↓ 3,4, odpowiednio; statystycznie istotna różnica między fazą IBS ₇₃ (p=0,024) a <i>placebo</i> . TG: ↑ 4,1, ↓ 7,6, ↑ 5,6, odpowiednio
Squadrito i wsp. (2002) [33] standaryzowany wyciąg (54 mg genisteiny) <i>vs placebo</i>	60 kobiet 52–60 lat	6 mies.	TC: ↑ 3,8 w grupie SW, ↑ 1,9 w <i>placebo</i> . HDL-C: 0,0, ↑ 8,3, odpowiednio. LDL-C: ↑ 2,8, ↓ 2,6, odpowiednio. TG: ↑ 20,0, ↓ 5,9, odpowiednio

cd. tab. I.

Jayagopal i wsp. (2002) ‡ izolowane białko – 30 g (132 mg) vs placebo	32 kobiety §§ 62,5 lat	12 tyg.	TC: ↓ 4,07 w grupie IBS, ↑ 2,83 w placebo; statystycznie istotna różnica między grupami (p=0,004). HDL-C: ↑ 0,69, ↑ 1,29, odpowiednio. LDL-C: ↓ 7,09, ↑ 5,35, odpowiednio; statystycznie istotna różnica między grupami (p=0,001). TG: ↓ 1,58, ↑ 2,81, odpowiednio
Blum i wsp. (2003) [34] ‡ izolowane białko – 25 g (85 mg) vs placebo	24 kobiety † 55 lat	6 tyg.	TC: ↓ 21,0 (p=0,001) w grupie IBS, ↓ 21,7 (p=0,001) w grupie placebo; HDL-C: ↓ 1,9, ↑ 2,6, odpowiednio; LDL-C: ↓ 19,9 (p=0,001), ↓ 22,7 (p=0,001), odpowiednio; TG: ↑ 45,3 (p=0,04), ↑ 46,7 (p=0,04), odpowiednio
Dalais i wsp. (2003) [36] izolowane białko – 40 g (118 mg) vs placebo	106 kobiet 50–75 lat	3 mies.	TC: ↓ 13,2 w grupie IBS, ↓ 8,6 w placebo. HDL-C: ↓ 6,8, ↓ 14,0, odpowiednio. LDL-C: ↓ 14,8, ↓ 7,9, odpowiednio; istotna różnica między grupami (p<0,05). TG: ↓ 20,2, ↑ 5,0, odpowiednio; istotna różnica między grupami (p<0,005)
Steinerg i wsp. (2003) [37] ‡ izolowane białko – 25 g (107,7 mg) vs izolowane białko – 25 g (1,8 mg) vs placebo	28 kobiet 50 lat	6 tyg.	TC: ↓ 1,8 w grupie IBS _{107,7} , ↑ 0,2 w IBS _{1,8} , ↑ 1,8 w placebo. HDL-C: ↓ 3,9, 0,0, ↑ 3,9, odpowiednio. LDL-C: ↓ 1,0, ↓ 0,7, ↑ 1,7, odpowiednio. TG: ↑ 1,0, ↑ 4,9, ↓ 4,9, odpowiednio
Cuevas i wsp. (2003) [38] ‡ izolowane białko – 40 g (80 mg) vs placebo (dieta niskotłuszczowa wg NCEP)	18 kobiet † 47–70 lat	4 tyg.	TC: ↓ 15,9 (p<0,05) w grupie IBS, ↓ 14,8 (p<0,05) w placebo. HDL-C: ↓ 1,5, ↓ 5,6 (p<0,05), odpowiednio. LDL-C: ↓ 17,9 (p<0,05), ↓ 17,5 (p<0,05), odpowiednio. TG: ↓ 28,7 (p<0,05), ↓ 15,8, odpowiednio
Murray i wsp. (2003) [39] E2 (0,5 mg) + izolowane białko – 25 g (120 mg) vs E2 (1 mg) + izolowane białko – 25 g (120 mg) vs E2 (0,5 mg) + placebo vs E2 (1 mg) + placebo	33 kobiety >45 lat	6 mies.	TC: ↓ 0,5 w grupie 0,5 E ₂ , ↓ 6,5 w 1,0 E ₂ , ↑ 0,50 w 0,5 E ₂ +IBS, ↓ 6,0 w 1,0 E ₂ +IBS. HDL-C: ↑ 6,0, ↓ 3,2, ↑ 6,3, ↓ 7,2, odpowiednio. LDL-C: ↓ 5,6, ↑ 2,4, 0,0, ↓ 17,0, odpowiednio. TG: ↓ 12,1, ↑ 34,0, ↑ 2,6, ↑ 54,6 (p=0,02), odpowiednio
Gallagher i wsp. (2004) [40] izolowane białko – 40 g (96 mg) vs izolowane białko – 40 g (52 mg) vs izolowane białko – 40 g (<4 mg)	65 kobiet 40–62 lata	9 mies.	TC: ↑ 0,8 w grupie IBS ₉₆ , ↑ 2,9 w IBS ₅₂ , ↓ 0,1 w IBS ₄ . HDL-C: ↓ 3,8 (p<0,05), ↓ 9,4 (p<0,05), ↓ 7,0 (p<0,05), odpowiednio. LDL-C: ↑ 2,2, ↑ 2,0, ↓ 0,5, odpowiednio. TG: ↑ 7,0, ↑ 4,7, ↓ 4,6, odpowiednio
Nahas i wsp. (2004) [41] standaryzowany wyciąg (60 mg) vs placebo	50 kobiet 53,3 lat	6 mies.	W grupie SW – TC: ↓ nieznaczący; HDL-C: ↑ 27,3 (p<0,05); LDL: ↓ 11,8; TG: brak zmian. W grupie placebo – TC, HDL-C, LDL-C, TG: brak zmian. Brak różnic między grupami (brak danych)
Kreijkamp i wsp. (2004) [42] izolowane białko – 25,6 g (99 mg) vs placebo	202 kobiety 60–75 lat	12 mies.	TC: ↓ 0,5 w grupie IBS, ↓ 2,9 w placebo. HDL-C: ↓ 0,6, ↓ 4,9, odpowiednio. LDL-C: ↓ 0,7, ↓ 4,1, odpowiednio. TG: ↑ 1,5, ↑ 9,6, odpowiednio.

E₂ – 17β-estradiol; tE₂ – 17β-estradiol przeczyszczony; HDL-C – cholesterol lipoprotein o dużej gęstości; HTZ – hormonalna terapia zastępcza; IBS – izolowane białko z soi; Izof – izoflawony; LDL-C – cholesterol lipoprotein o małej gęstości; NCEP – National Cholesterol Education Program; NMGA – octan nomegestrolu; SW – standaryzowany wyciąg z soi; TC – cholesterol całkowity; TG – triglicerydy

* – dane przedstawiono jako różnice (%) od wartości wyjściowych; † – z hipercholesterolemią; ‡ – badanie ze skrzyżowaniem grup (czas trwania fazy badawczej);

§ – badania po 2 mies. terapii; ** – badania po 6 mies. terapii; †† – badanie niezaslepione; ‡‡ – 50 µg tE₂, 50 µg tE₂ + 2,5 mg/d NMGA (terapia ciągła),

50 µg tE₂ + 5 mg NMGA (terapia cykliczna, 12 dni/mies.); §§ – z cukrzycą typu 2

Piśmiennictwo

- Kornacewicz-Jach Z, Przybycień K, Chomicz J i wsp. Zagrożenia choroby układu krążenia u kobiet (Ocena czynników ryzyka choroby niedokrwiennej serca grupy 6 310 kobiet, mieszkank Pomorza Zachodniego). *Prz Menopauz* 2003; 2 (5): 17-26.
- Kuh D, Langenberg C, Hardy R, et al. Cardiovascular risk at age 53 years in relation to the menopause transition and use of hormone replacement therapy: a prospective British birth cohort study. *Brit J Obstet Gynaecol* 2005; 112: 476-85.
- Spencer CP, Goldsland IF, Stevensen JC. Is there a menopausal metabolic syndrome? *Gynecol Endocrinol* 1997; 11: 341-55.
- Stevenson JC, Crook D, Godsland IF. Influence of age and menopause on serum lipids and lipoproteins in healthy women. *Atherosclerosis* 1993; 98: 83-90.
- Walton C, Godsland IF, Proudler AJ, et al. The effects of the menopause on insulin sensitivity, secretion and elimination in non-obese, healthy women. *Eur J Clin Invest* 1993; 23: 466-73.
- Soszka T. Wpływ hormonalnej terapii zastępczej na układ homeostazy. *Prz Menopauz* 2004; 3 (1): 12-22.
- Kanady WM, Oleszczuk J. Fizjopatologiczne aspekty rozwoju tkanki tłuszczowej u kobiet. *Gin Pol* 1999; 70: 456-63.
- Amigoni S, Morelli P, Parazzini F, et al. Determinants of elevated blood pressure in women around menopause: results from a cross-sectional study in Italy. *Maturitas* 1999; 34: 24-32.

9. Broda G. *Epidemiologia chorób układu krążenia u kobiet*. Kardiol Pol 2000; 52 (suppl.): III6-III9.
10. Wenger NK, Speroff L, Packard B. *Cardiovascular health and disease in women*. N Engl J Med 1993; 329: 247-56.
11. Beaglehole R. *International trends in coronary heart disease mortality, morbidity, and risk factors*. Epidemiol Rev 1999; 12: 1-5.
12. Tikkanen MJ, Adlercreutz H. *Dietary soy-derived isoflavone phytoestrogens. Could they have a role in coronary heart disease prevention?* Biochem Pharmacol 2000; 60: 1-5.
13. Clarkson TB. *Soy, soy phytoestrogens and cardiovascular disease*. J Nutr 2002; 132: 566S-9S.
14. Anthony MS, Clarkson TB, Williams JK. *Effects of soy isoflavones on atherosclerosis: potential mechanisms*. Am J Clin Nutr 1998; 68 (suppl): 1390S-35S.
15. Anderson JW, Johnstone RM, Cook-Newell ME. *Meta-analysis of the effects of soy protein intake on serum lipids*. N Engl J Med 1995; 333: 276-82.
16. Zhan S, Ho SC. *Meta-analysis of the effects of soy protein containing isoflavones on the lipid profile*. Am J Clin Nutr 2005; 81: 397-408.
17. Murkies AL, Lombard C, Strauss BJG, et al. *Dietary flour supplementation decreases post-menopausal hot flushes: effect of soy and wheat*. Maturitas 1995; 21: 189-95.
18. Baum JA, Teng H, Erdman JW Jr, et al. *Long-term intake of soy protein improves blood lipid profiles and increases mononuclear cell low-density-lipoprotein receptor messenger RNA in hypercholesterolemic, postmenopausal women*. Am J Clin Nutr 1998; 68: 54S-51.
19. Hodgson JM, Puddey IB, Beilin LJ, et al. *Supplementation with isoflavonoid phytoestrogens does not alter serum lipid concentrations: a randomized controlled trial in humans*. J Nutr 1998; 128: 728-32.
20. Washburn S, Burke GL, Morgan T, et al. *Effect of soy protein supplementation on serum lipoproteins, blood pressure, and menopausal symptoms in perimenopausal women*. Menopause 1999; 6: 7-13.
21. Simons LA, von Königsmark M, Simons J, et al. *Phytoestrogens do not influence lipoprotein levels or endothelial function in healthy, postmenopausal women*. Am J Cardiol 2000; 85: 1297-301.
22. Upmalis DH, Lobo R, Bradley L, et al. *Vasomotor symptom relief by soy isoflavone extract tablets in postmenopausal women; a multicenter, double-blind, randomized, placebo-controlled study*. Menopause 2000; 7: 236-42.
23. Vigna GB, Pansini F, Bonaccorsi G, et al. *Plasma lipoproteins in soy-treated postmenopausal women: a double-blind, placebo-controlled trial*. Nutr Metab Cardiovasc Dis 2000; 10: 315-22.
24. Wangen KE, Duncan AM, Xu X, Kurzer MS. *Soy isoflavones improve plasma lipids in normocholesterolemic and mildly hypercholesterolemic postmenopausal women*. Am J Clin Nutr 2001; 73: 225-31.
25. Gardner CD, Newell KA, Cherin R, et al. *The effect of soy protein with or without isoflavones relative to milk protein on plasma lipids in hypercholesterolemic postmenopausal women*. Am J Clin Nutr 2001; 73: 728-35.
26. Teede HJ, Dalais FS, Kotsopoulos D, et al. *Dietary soy has both beneficial and potentially adverse cardiovascular effects: a placebo-controlled study in men and postmenopausal women*. J Clin Endocrinol Metab 2001; 86: 3053-60.
27. Dent SB, Peterson CT, Brace LD, et al. *Soy protein intake by perimenopausal women does not affect circulating lipids and lipoproteins or coagulation and fibrinolytic factors*. J Nutr 2001; 131: 2280-7.
28. Dewell A, Hollenbeck CB, Bruce B. *The effects of soy derived phytoestrogens on serum lipids and lipoproteins in moderately hypercholesterolemic postmenopausal women*. J Clin Endocrinol Metab 2002; 87: 118-21.
29. Chiechi LM, Secreto G, Vimercati A, et al. *The effects of a soy rich diet on serum lipids: the Menfis randomized trial*. Maturitas 2002; 41: 97-104.
30. Han KK, Soares JM, Haidar MA, et al. *Benefits of soy isoflavone therapeutic regimen on menopausal symptoms*. Obstet Gynecol 2002; 99: 389-94.
31. Uesugi T, Fukui Y, MS, Yamori Y. *Beneficial effects of soybean isoflavone supplementation on bone metabolism and serum lipids in postmenopausal Japanese women: a four-week study*. J Am Coll Nutr 2002; 21: 97-102.
32. Jenkins DJA, Kendall CWC, Jackson C-JC, et al. *Effects of high- and low-isoflavone soyfoods on blood lipids, oxidized LDL, homocysteine, and blood pressure in hyperlipidemic men and women*. Am J Clin Nutr 2002; 76: 365-72.
33. Squadrito F, Altavilla D, Morabito N, et al. *The effect of the phytoestrogen genistein on plasma nitric oxide concentrations, endothelin-1 levels and endothelium dependent vasodilation in postmenopausal women*. Atherosclerosis 2002; 163: 339-47.
34. Jayagopal V, Albertazzi P, Kilpatrick ES, et al. *Beneficial effects of soy phytoestrogen intake in postmenopausal women with type 2 diabetes*. Diabetes Care 2002; 25: 1709-14.
35. Blum A, Lang N, Vigder F, et al. *Effects of soy protein on endothelium-dependent vasodilatation and lipid profile in postmenopausal women with mild hypercholesterolemia*. Clin Invest Med 2003; 26: 20-6.
36. Dalais FS, Ebeling PR, Kotsopoulos D, et al. *The effects of soy protein containing isoflavones on lipids and indices of bone resorption in postmenopausal women*. Clin Endocrinol 2003; 58: 704-9.
37. Steinberg FM, Guthrie NL, Villablanca AC, et al. *Soy protein with isoflavones has favorable effects on endothelial function that are independent of lipid and antioxidant effects in healthy postmenopausal women*. Am J Clin Nutr 2003; 78: 123-30.
38. Cuevas AM, Irribara VL, Castillo OA, et al. *Isolated soy protein improves endothelial function in postmenopausal hypercholesterolemic women*. Eur J Clin Nutr 2003; 57: 889-94.
39. Murray MJ, Meyer WR, Lessey BA, et al. *Soy protein isolate with isoflavones does not prevent estradiol-induced endometrial hyperplasia in postmenopausal women: a pilot trial*. Menopause 2003; 10: 456-64.
40. Gallagher JC, Satpathy R, Rafferty K, et al. *The effect of soy protein isolate on bone metabolism*. Menopause 2004; 11: 290-8.
41. Nahas EP, Neto JN, De Luca L, et al. *Benefits of soy germ isoflavones in postmenopausal women with contraindication for conventional hormone replacement therapy*. Maturitas 2004; 48: 372-80.
42. Kreijkamp-Kaspers S, Kok L, Grobbee DE, et al. *Effect of soy protein containing isoflavones on cognitive function, bone mineral density, and plasma lipids in postmenopausal women: a randomized controlled trial*. JAMA 2004; 292: 65-74.
43. Widlansky ME, Gokce N, Keaney JF, et al. *The clinical implications of endothelial dysfunction*. J Am Coll Cardiol 2003; 42: 1149-60.
44. Gerhard M, Roddy MA, Creager SJ, et al. *Aging progressively impairs endothelium-dependent vasodilation in forearm resistance vessels of humans*. Hypertension 1996; 27: 849-53.
45. Perregaux D, Chaudhuri A, Mohanty P, et al. *Effect of gender differences and estrogen replacement therapy on vascular reactivity*. Metabolism 1999; 48: 227-32.
46. Nestel PJ, Yamashita T, Sasahara T, et al. *Soy isoflavones improve systemic arterial compliance but not plasma lipids in menopausal and perimenopausal women*. Arterioscler Thromb Vasc Biol 1997; 17: 3392-8.
47. Hale G, Paul-Labrador M, Dwyer JH, et al. *Isoflavone supplementation and endothelial function in menopausal women*. Clin Endocrinol 2002; 56: 693-701.
48. Nikander E, Metsä-Heikkilä M, Tiitinen A, et al. *Evidence of a lack of effect of a phytoestrogen regimen on the levels of C-reactive protein, E-selectin, and nitrate in postmenopausal women*. J Clin Endocrinol Metab 2003; 88: 5180-5.
49. Kreijkamp-Kaspers S, Kok L, Bots ML, et al. *Randomized controlled trial of the effects of soy protein containing isoflavones on vascular function in postmenopausal women*. Am J Clin Nutr 2005; 81: 189-95.
50. Goodman-Gruen D, Kritz-Silverstein D. *Usual dietary isoflavone intake is associated with cardiovascular disease risk factors in postmenopausal women*. J Nutr 2001; 131: 1202-6.
51. Kullo IJ, Ballatyne CM. *Conditional risk factors for atherosclerosis*. Mayo Clin Proc 2005; 80: 219-30.
52. Puska P, Korpelainen V, Høie LH, et al. *Soy in hypercholesterolaemia: a double-blind, placebo-controlled trial*. Eur J Clin Nutr 2002; 56: 352-7.
53. Hermansen K, Søndergaard M, Høie L, et al. *Beneficial effects of a soy-based dietary supplement on lipid levels and cardiovascular risk markers in type 2 diabetic subjects*. Diabetes Care 2001; 24: 228-33.

54. Tonstad S, Smerud K, Høie L. *A comparison of the effects of 2 doses of soy protein or casein on serum lipids, serum lipoproteins, and plasma total homocysteine in hypercholesterolemic subjects.* Am J Clin Nutr 2002; 76: 78-84.
55. Sullivan GW, Sarembock IJ, Linden J. *The role of inflammation in vascular diseases.* J Leukoc Biol 2000; 67: 591-602.
56. Ridker PM, Hennekens CH, Buring JE, et al. *C-reactive protein and other markers of inflammation in the prediction of cardiovascular disease in women.* N Engl J Med 2000; 342: 836-43.
57. Teede HJ, Dalais FS, McGrath BP. *Dietary soy containing phytoestrogens does not have detectable estrogenic effects on hepatic protein synthesis in postmenopausal women.* Am J Clin Nutr 2004; 79: 396-401.
58. Jenkins DJA, Kendall CWC, Connelly PW, et al. *Effects of high- and low-isoflavone (phytoestrogen) soy foods on inflammatory biomarkers and proinflammatory cytokines in middle-aged men and women.* Metabolism 2002; 51: 919-24.
59. Shaw PX. *Rethinking oxidized low-density lipoprotein, its role in atherogenesis and the immune responses associated with it.* Arch Immunol Ther Exp 2004; 52: 225-39.
60. Hodgson JM, Puddey IB, Croft KD, et al. *Isoflavonoids do not inhibit in vivo lipid peroxidation in subjects with high-normal blood pressure.* Atherosclerosis 1999; 145: 167-72.
61. Swain JH, Alekel DL, Dent SB, et al. *Iron indexes and total antioxidant status in response to soy protein intake in perimenopausal women.* Am J Clin Nutr 2002; 76: 165-71.
62. Gauthier GM, Keewil JG, McBride PE. *The association of homocysteine and coronary artery disease.* Clin Cardiol 2003; 26: 563-8.

Adres do korespondencji

dr n. med. **Wiesław M. Kanadys**
ul. Leszetyckiego 6 m. 49
20-861 Lublin
e-mail: wieslaw.kanadys@wp.pl

